

HÂKİMİYET-İ MİLLİYE VE HİLAFETE DAİR UYGULAMALARDA MİLLİ MÜCADELENİN ÖNDE GELEN KADROSUNUN TUTUMLARI

Doç. Dr. Nurgün KOÇ*

Öz

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasının ardından başlayan işgallerle birlikte Milli Mücadele hareketi ortaya çıkmıştır. Bir taraftan Anadolu'da işgallere karşı yerel kurtuluş hazırlıkları yapılırken diğer taraftan askeri komuta kademesinin bir kısmı askeri kurtuluş çareleri aramaya başlamışlardır. Başlangıçta diplomasiyi devreye sokmayı düşünen Mustafa Kemal Paşa kısa süre içinde mücadele yanlısı olanların doğal lideri haline gelmiş, Rauf (Orbay) Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve Refet (Bele) Paşa tarafından onun liderliği benimsenmiştir. Fakat mücadelenin askeri safhası başarıya ulaştıktan sonra Lozan konferansı ile başlayan siyasi yapılanma sürecinde farklı bakış açıları ortaya çıkmaya başlamıştır. Ankara'nın başkent ilan edilmesi, Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, Hilafetin kaldırılması gibi siyasi reformlara Milli Mücadele kadrosunun farklı bakış açılarıyla yaklaştıkları görülür. Farklılıkların önemli bir kısmı öze dair olmaktan ziyade izlenen yol ile ilgilidir. Mustafa Kemal Paşa yapısal reformlar konusunda taşıdığı çekincelerden dolayı daha aceleci görünürken kurucu kadronun diğer üyeleri demokratik yöntemlerin uygulanması noktasında hassas davranmışlardır.

Anahtar kelimeler: Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, Hilafetin ilgası, Kuruluş reformları, Hâkimiyet-i milliye.

The Approach of the Founder Leaders of the Turkish Independence War to the Implementations Regarding to the National Sovereignty and the Caliphate

Abstract

Upon the invasions which began after the Ottoman Empire was defeated in the First World War, Turkish Independence Movement came out. On one side local preparations for liberation against the invasions were made in the Anatolia, on the other side a part of the military command echelon began to look for the ways of military liberation. Mustafa Kemal Pasha, who wanted initially to put the diplomacy into effect, became the natural leader of the ones who sided with the independence movement in a short time, and the commanders Mr. Rauf (Orbay), Gn. Kâzım Karabekir, Gn. Ali Fuat (Cebesoy) and Gn. Refet (Bele) adopted his leadership. However, different points of view started to arise in the

* Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanı

process of the political structuring which began with the Lausanne Peace Conference after the military phase of the independence war succeeded. It is seen that the leaders of the independence war approached with different points of view to the political reforms like the declaration of Ankara as the capital city, the abolishment of the sultanate, the proclamation of the Turkish Republic, the abolition of the Caliphate. The important part of the differences was related to the course pursued rather than the principle of the implementations. While Mustafa Kemal Pasha was seemed to be rather hasty because of his concerns about the structural reforms, the other members of the founder leaders treated sensitively in the application of the democratic methods.

Keywords: The abolishment of the Sultanate, the proclamation of the Turkish Republic, the abolition of the Caliphate, Institution reforms, Democracy.

1.Giriş

Kurtuluş Savaşı kadrosu son derece güç koşullarda büyük bir askeri başarıya imza atmıştır. Mücadelenin kazanılması ile belki de daha zor bir süreç başlamıştır. Lozan görüşmeleri sırasında dışarıda bağımsızlık müzakereleri yapılırken içeride de yeni bir düzenin kurulacağına dair işaretler verilmeye başlanmıştır. Kurtuluş Savaşının önde gelenlerinin askeri mücadele sırasında görüş ayrılığına düşmediklerini söylemek mümkün değildir. Fakat mücadeleyi kesintiye uğratacak bir durum nerdeyse hiç yaşanmamıştır. Fakat Lozan barış görüşmelerine gönderilecek temsilcilerin belirlenmesi aşamasında çok fazla su yüzüne çıkmayan tartışmalar sonraki dönemde daha belirgin bir hal alacaktır. Çalışmamızda ele alınan yapısal reformlarla ilgili olarak özellikle Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa'nın aralarındaki görüş ayrılıkları ya da birliktelikleri değerlendirilmeye ve varsa kopmaların nedenleri irdelenmeye çalışılmıştır.

2. Saltanatın Kaldırılmasına Dair Düşünceler

13 Kasım 1922'de Lozan'da toplanması kararlaştırılan barış konferansı için Sadrazam Tefik Paşa, Ankara'ya çektiği bir telgrafla Bâb-ı Âli ile Büyük Millet Meclisi'nin birlikte katılması gerektiğini belirtmekteydi. Rauf Bey, bu telgrafı Büyük Millet Meclisi'nde okuduktan sonra Bâb-ı Âli'nin Milli Mücadele aleyhindeki tutumunu uzun uzun anlatarak teklifin derhal reddedilmesini istemiş ve kendisinden sonra konuşan milletvekilleri de hararetle benzer düşünceleri ifade etmişlerdi¹.

Ardından Sağlık Bakanı Doktor Rıza Nur ile seksen iki arkadaşının -ki içlerinde Mustafa Kemal Paşa da vardı- verdikleri takrirden², 'Osmanlı

¹ Feridun Kandemir, Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay, İstanbul 1965, s.88-90.

² "... Mecliste hararetle müzakereler oluyor. Meclis artık öyle heyecana düştü ki İstanbul hükümeti aleyhine atıp tutuyorlar. Fakat yapılacak çareye dair söz yok. Düşündüm. Meseleyi ciddi bir surette halletmek lazım. Suret-i halli buldum. Millet Meclisi burada ya. Padişahlığı lağvederiz. Bu suretle padişah da, İstanbul

İmparatorluğu ile sultanlığın munkariz ve madun olduğunu, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile hükümrancılık haklarının millete ait bulunduğunu ifade edilmiştir. Fakat İkinci Grup, birdenbire böylesine köklü bir icraata taraftar görünmeyerek sadece Sadrazamın teklifinin reddedilmesini istemiş ve yeni bir takrir vermişlerdir. Rıza Nur'un takriri oylamaya konulduğunda 132 kabul, 2 red ve 2 çekimser oy kullanılmıştı. Takririn kabul olması için 25 oya daha ihtiyaç vardı. Ertesi gün tekrar oylanmasına karar verildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve padişahlığın sona erdiğini kabul eden Rıza Nur'un takriri, Hilafet makamını muallakta bırakması dolayısıyla eksik olsa da İkinci Grubun yaptığı açıkça engellemeydi. İkinci Gruptan Mersin Milletvekili Selahaddin Bey'le, (Köseoğlu) Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey'in (Ulaş) itirazları üzerine takrir yeniden ele alınmak durumunda kalındı. 31 Ekim'de Meclis toplanmadı. Meclis'teki birliği sağlayabilmek için her iki taraf da özel temaslarla uzlaşma yoluna gittiler³.

Atatürk Nutuk'ta Saltanatın kaldırılması ile ilgili gelişmeler sırasında Meclis'te yaşananların ayrıntılarına yer vermeden sadece ortaklaşa çağrılma olayının padişahlığın kaldırılması işini kesin olarak sonuçlandırıldığını belirtir. Padişahlık ve Halifelik makamlarının ayrı ayrı ve birlikte, önemli sorunlardan sayıldığını, 1 Kasım 1922'den önce muhaliflerin Padişahlığın kaldırılacağı

Hükümeti de kalker. Biz kalırız. Kısa ve kolay bir hal şekli. Benim eski yıllardan beri bir mukaddes emelim vardı. Bu da devlet ile dini birbirinden ayırmak idi. Bence Türkiye'nin felaketlerinin en mühim sebebi laik olmaması idi. Avrupa'daki her devlet de terakki ve selamet yoluna girmek için evvela kilise, yani dinle devleti birbirinden ayırmışlardır. ...Hilafetin lağvını hiç hatırıma getirmiş değildim. Lağvını bilakis muzır gördüm. Yalnız onu hükümetten ayrı bir kuvvet haline koymak lüzumuna kana'im. Hatta onu takviye etmek lazımdır. Bu sebeple hilafeti müstakil ve dini bir halde ibka etmeyi (yerinde bırakmayı) düşündüm, işte bu suretle iki kuşu bir taşla vuracağız. Hem artık hareketleriyle iler tutar yeri kalmayan padişahı, bu hanedanı ve padişahlığı izale ediyorum. Bunlardan milli intikamı alıyorum. Hem din ve devleti ayırıyorum. Devleti laik yapıyorum. Veliht Abdülmecid'i Ankara'ya davet ettiğimiz vakit gelmediğini görünce bu aileye büyük bir düşmanlık ve intikam beslemeye başlamıştım. Onun cezasını veriyorum. Hem de İstanbul Hükümetinin murahhas göndermesi imkanını kaldırıyorum. Celsede Tevfik Paşa ile muhabere ile müzakereler oluyor. Ben hemen Meclisin kapı yanındaki odasına çekildim. Düşündüğüm takriri yazıyorum. Bir çırpıda yazdım. Ben yazarken birkaç mebus geldiler. Arkamdan okudular. Ben de bitirdim. Dediler ki, biz de bu takrire imza koyalım. 'Peki' dedim. Koydular. Derken akın akın mebuslar geldiler. 'Aman, biz de bu takrire imza koyalım. Bizim de böyle bir takrirden imzamız bulunsun' dediler, imza seksen kadar oldu. Derken Rauf da geldi. Koşuyor. 'Takririni göreyim. Şuna ben de imza koyayım.' dedi. Verdim. Okudu. Padişahlığın lağvı cümlesini zayıf buldu. 'Şöyle yazalım' dedi. Baktım kuvvetli bir kelime, kabul ettim. Benim kelimeyi çizip o kelimeyi koydu. Haline baktım pek keyifli idi. Odadan çıktım. Koridorda Mustafa Kemal'e rastgeldim. Dedim: 'Ben böyle bir takrir veriyorum. Artık İstanbul Hükümeti kalmaz. Mesele kolayca ve cezri olarak (kökten) hallolunmuş olur. Sabahtan beri niye uğraşıp duruyorsun?...' Okudu, bir daha okudu. Cevap vermiyor, içimden 'galiba buna cesaret edemiyor.' dedim. Nihayet ben de imza edeyim dedi. Hatta imzası aşağılardadır.

Hemen içeri koştum. Müzakere ateşli bir surette devam ediyor. Takririmi (önergemi) verdim. Derhal okundu. Reye konu. Kafalar kızgın idi. Böyle müthiş bir şeyi yapmak için en müsait bir an idi. İttifak-ı ârâ (oy birliği) ile kabul edilip şiddetle alkışlandı." Ertesi gün takririnde Hilafet sorununun eksik olduğunu görerek buna dair birkaç madde hazırladığını ve Meclis'e yeni bir takrir vererek eklenmesini istediğini, İkinci Grubun buna itiraz ettiğini söyler. Sonunda toplanan encümenin gereken düzenlemeleri yaptığını fakat kendi teklifleri gibi gösterdiklerini belirtir, Bkz., Rıza Nur- Joseph C. Grew, Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922- 1923), İstanbul 2013, s.48-50.

³ Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete, C: I-II, İstanbul 2007, s.174-176.

yolunda heyecanlı propagandalar yaptıklarını belirtir. Bir gün Rauf Bey'in Meclis'te odasına gelerek önemli bazı işleri konuşmak istediğini, Refet Paşa'nın Keçiören'deki evinde daha rahat konuşabileceklerini, Ali Fuat Paşa'nın da bulunmasını rica ettiğini belirtir. Konuşmanın özü şudur: Meclis, Padişahlığın belki de Halifelik'in kaldırılacağı endişesiyle üzgündür. Mustafa Kemal Paşa'dan ve gelecekte onun alacağı durumdan kuşku duymaktadırlar ve bu yüzden Meclis'e ve dolayısıyla kamuoyuna güvence vermek yerinde olacaktır. Mustafa Kemal Paşa bunu yapmakta bir sakınca görmediğini ve hatta söyleyeceği sözleri orada not aldığını, ertesi gün Meclis kürsüsünde aynı şekilde söylediğini, belki bazı kişilere göre Rauf Bey'in, üzerine aldığı görevi yerine getirdiğini, kendisinin de o gün için gerekeni yaptığını, fakat zamanı geldiğinde gereken adımları atmakta tereddüt etmediğini belirtir⁴.

O akşam Mustafa Kemal Paşa Rauf Bey'e Padişahlık ve Halifelik hakkındaki düşüncelerini sorduğunda Rauf Bey şunları söylemiştir: '*... padişahlık ve halifelik katına vicdan ve duygu bakımından bağlıyım. Çünkü benim babam, padişahın ekmeğiyle yetişmiş, Osmanlı Devletinin ileri gelen adamları arasına geçmiştir. Benim de kanımda o ekmekten kırıntılar vardır....Bunlardan başka, genel görüşlerim de vardır. Bizde genel durumu tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kertede yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir. O da padişahlık ve halifeliktir. Bu makamı kaldırmak, onun yerine başka nitelikte bir varlık koymaya çalışmak, yıkıma yol açar ve büyük acı doğurur; bu hiç uygun bir iş olamaz.*' Refet Paşa da aynı biçimde düşündüğünü, Ali Fuat Paşa ise Moskova'dan yeni döndüğünden kamuoyunun eğilimini incelemesi gerektiğini belirtir⁵.

Daha sonra ise Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'e bu konuşma hiç yapılmamış gibi, Padişahlığı ve Halifeliki birbirinden ayırarak Saltanatı kaldıracaklarını, bunu Meclis kürsüsünden ifade etmesini ister. Kâzım Karabekir Paşa'dan da aynı şeyi rica eder. Atatürk, Rauf Bey'in daha da ileri giderek Padişahlığın kaldırıldığı günün bayram ilan edilmesini önerdiğini belirterek, bu iki farklı tutumu dolayısıyla şaşkınlığını gizlemez: "*Rauf Bey; benim, yeni kararına muttali olduktan ve bahusus kararımın lehinde ve saltanatın lağvı hakkında beyanatta bulunmasına dair teklifim karşısında, mütalea dahi serdetmeksizin mutavaat göstermiştir. Bu taor u hareket nasıl tefsir olunabilir? Rauf Bey, eski kanaatlerini tebdil mi etmişti? Yoksa kanaatlerinde esasen samimî değil mi idi? Bu iki noktayı birbirinden tefrik etmek ve biri üzerinde tam kanaatle hüküm vermek müşküldür*"⁶.

Rauf Bey'in Meclis'teki konuşmasının milletvekilleri üzerinde etkili olduğu düşünülebilir⁷. Çünkü canlı ve aktif bir muhalefete sahip olan, padişah taraftarı,

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk- Söylev 1920-1927,C: II, Ankara 1989, s.911, 913,915.

⁵ gös.yer.

⁶ gös.yer.

⁷ Milli Mücadele yıllarında Ankara Sultanisi'nde genç yaşında öğretmenlik yaparken aynı zamanda Büyük Millet Meclisi'nin Zabıt Kalemi'nde görev yapan, Meclis'in açık ve gizli celse zabıtlarını

şeriatçı, solcu ve İttihatçıların bulunduğu ilk Meclis'te, Saltanatın ilga edilmesi⁸ çok önemli bir başarıdır⁹. Meclis'in ikinci dönem seçimlerinde ise "mukaddesatçılar" ile Halife yanlısı olanlar tasfiye edilecektir. Buna rağmen Halk Fırkası¹⁰ ile birlikte Meclis'e devrimci bir tavır takınamayacak şahıslar da girmişti. Bu yüzden Halk Partisi içinde kutuplaşma kaçınılmaz olacaktır. Halifelik üzerindeki tartışmalar kutuplaşmayı Meclis ve parti dışına, basın, aydın çevreleri ve orduyla ilişkisi kesilmemiş generallere kadar genişletmiştir¹¹.

Öyle anlaşılıyor ki Saltanatın kaldırılması meselesi kısa süre içerisinde çözümlenmiş olsa da görüldüğü kadar kolay olmamış, Rauf Bey bu önemli meselede Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etmiştir.

3. Rejim- Cumhuriyet Meselesi

Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosu Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşalar ile Rauf Bey mücadelenin başından sonuna kadar çeşitli konularda görüş ayrılıklarına düşseler de birlikte hareket etmişler, Mustafa Kemal Paşa, fikirlerine her zaman değer verdiği bu kişilerle Milli Mücadelenin sonuna kadar işbirliği içinde olmuştur. Fakat mücadelenin askeri boyutu kazanılıp düşman vatan topraklarından atıldıktan sonra yeni devletin kurulması sürecinde esas anlaşmazlıklar ortaya çıkmış, hatta kırgınlıklara dönüşmüştür¹².

Rauf Bey aralarındaki işbirliğini şöyle anlatır: "*O zamana kadar - Lozan Barış Antlaşması- Gazi Paşa ile gerek devlet işleri, gerekse memleket müdafaası yüzünden*

tuttuğu için İttihat ve Terakki devri ile Milli Mücadele ve Cumhuriyet devrinin önemli olaylarının şahitliğini yapmış şahsiyetlerden biri olarak anlattıkları son derece önemli ve bakir olan Mahir İz'in Rauf Orbay hakkındaki düşünceleri şöyledir: Meclis'te Birinci ve İkinci Grubun sevip saydığı ve güven duyduğu birisiydi. "*Kahraman Hamidiye Süvarisi Rauf Bey*" Bakanlar Kurulu Başkanı olduğunda herkes memnun ve huzur içindeydi. "*Açık kalbli, doğru ve cesur adamdı... Herhangi bir mesele için Meclis Kürsüsüne izahat vermek üzere çıktığı zaman meclis kendisini itmi'nan içinde dinlerdi.*" , Bkz., Mahir İz, Yılların İzi, İstanbul 1990, s.11, 111.

⁸ 3 Kasım 1922 tarihli Times (Londra) haberine göre, Ankara'dan 31 Ekim'de alınan bir telgrafla Büyük Millet Meclisi'nde özel oturum düzenlendiği bildirilmiştir. Barış görüşmesi ve İstanbul'un tutumu ile ilgili kararların alındığı bu oturumda Meclis daha sonra Saltanatın durumunu görüşmeye başlamış ve ayrıca Saltanat ile Hilafetin birbirinden ayrılması meselesi tartışılmıştır. Bu konu ile ilgili Rıza Nur Bey 76 milletvekilinin hazırladığı öneri şiddetli bir tartışmaya yol açmıştır. Fethi (Okyar) Bey, Kâzım Karabekir Paşa ve Ali Fuat Paşa öneriyi açıkça destekleyen fikirlerini ileri sürerlerken Mersin Milletvekili olan ve ünlü bir muhalif lider olarak tanınan Selahattin Bey (Köseoğlu), öneri aleyhine konuşmuştur. Oylamada 132 milletvekilinin evet oyu vermesine rağmen yeter sayısı sağlanamamıştır. Doğu illerinin milletvekillerinin güçlü bir biçimde öneriyi karşı oldukları görülüyordu ve çoğu oturumu terk etmişlerdi, Bkz., Bilâl N. Şimşir, Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi 1922-1924, C: I, Ankara 1981, s.75.

⁹ İlber Ortaylı, Yakın Tarih Gerçekleri, İstanbul 2013, s.122-123.

¹⁰ Doğan Avcıoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkası'nı kurmaktaki amacını, saltanat ve hilafetçilere karşı millet egemenliğini savunmak ve laik bir düzen kurmak için milli güçleri seferber etme gereği olarak belirtir, Bkz., Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e, C: IV , İstanbul 1978, s.1324-1325.

¹¹ Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul 1978, s.500.

¹² Halit Kaya, Refet Bele Askerî ve Siyasi Hayatı 1881-1963, İstanbul 2010, s.171.

esası hiçbir ihtilaf kabul hatırlamıyorum. Milli Mücadelenin başlangıcından beri kendisini baş tanıdık ve sonuna kadar kendisini itimatla takip ettik. Sivas'ta iken Gazi'nin yeniden reisliğe intihap edildiğini haber alır almaz, kendilerini tebrik ve ayrıca 3 ay mezuniyet istihsaline tavassutlarını rica ettim. Aldığım cevapta, hem teşekkür ediyor, hem de Meclisin mezuniyetimi kabul ettiğini bildiriyordu. Aynı zamanda istifa mektubum Meclise takdim edilmişti"¹³.

Esasen mücadelenin İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında başladığı kabul edilirse, bu mücadeleyi ateşleyen davranışın İsmet Paşa'nın görüşlerinin tamamen zıt olduğu Rauf Bey ve Bakanlar Kuruluna karşı davranışlar sergilemesi ve bunun sıklıkla Lozan görüşmelerinde istenen gelişmeleri engelleyici tehlikeli bir duruma yol açtığı¹⁴ belirtilebilir. Gazi, Rauf Bey ile İsmet Paşa arasındaki fark ne olursa olsun aralarını bulmak zorundaydı. Sonraki süreçte Türkiye'de Parlamentonun yenilenmesi için seçimler yapıldı. Yeni parlamento Mustafa Kemal Paşa'nın planladığı reformları desteklemeliydi¹⁵.

Mustafa Kemal Paşa, siyasal konumunu Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ve onaylanmasından önce pekiştirmeye başlamıştı. Bu amaçla Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişiklik yapılmış, son derece sıkı bir biçimde denetlenmiş seçimlerle Meclis yenilenmiş, yeni bir parti, Halk Fırkası kurulmuştur. Bu pekiştirme süreci, yani iktidarın Mustafa Kemal Paşa'nın tam denetimi altındaki bir Meclis ve partide toplanması, Lozan'dan sonra da devam etmiştir¹⁶.

Kurtuluş Savaşını başarıyla sonlandıran, Saltanatın kaldırılması ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanarak bağımsız Türk Devletinin kurulması gibi son derece önemli kararlara imza atan Kurucu Meclisin ardından Türkiye İkinci Büyük Millet Meclisi 1 Ağustos 1923'te en yaşlı milletvekili olan Abdurrahman Şeref Bey başkanlığında ilk toplantısını yapmıştır. 13 Ağustos'ta yapılan seçimde mevcut 197 milletvekilinden 196'sı Devlet Başkanlığı için Mustafa Kemal Paşa'ya, biri de İsmet Paşa'ya oy vermiştir. Fethi (Okyar) Bey kabinesini şu şekilde oluşturmuştur:

Bakanlar Kurulu Başkanı ve İçişleri Bakanı: İstanbul Milletvekili Ali Fethi Bey

Dışişleri Bakanı: Malatya Milletvekili İsmet Paşa

Maarif (Eğitim) Bakanı: Adana Milletvekili İsmail Safa Bey

¹³ Cebesoy, a.g.e., s.434.

¹⁴ "İsmet sade muhabere (haberleşme) ile meşgul. Olan şeyleri Ankara'ya yazıyor ve oradan yazılan şeylere cevap veriyor. Bana gösterdiği yok. Gizli tutuyor. Ne yazıyor, bilmem?... Hem de fena bir adeti var. Yalnız Hariciye Vekaleti'ne yazacakken Mustafa Kemal'e de yazıyor. Bu ise Abdülhamit zamanı sistemi...", Bkz., Nur- Grew, a.g.e., s.83.

¹⁵ Jorge Blanco Villalta, Atatürk, İspanyolca'dan İngilizce'ye Çev. William Campbell, Ankara 1991, s.331-332.

¹⁶ Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul 1996, s.242.

İktisat Bakanı: İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey
 Din İşleri Bakanı: Saruhan Milletvekili Mustafa Fevzi Efendi
 Milli Savunma Bakanı: Kayseri Milletvekili Kâzım Paşa
 Adalet Bakanı: İzmir Milletvekili Seyit Bey
 Maliye Bakanı: Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey
 Sağlık Bakanı: Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey
 Genelkurmay Başkanı: İstanbul Milletvekili Fevzi Paşa.

Kısa bir süre sonra İktisat Bakanı Mahmut Esat Bey istifa etmiş, yerine Trabzon Milletvekili Hasan Bey gelmiştir¹⁷.

Lozan dönüşü sırasında İsmet Paşa ile karşılaşmak istemediğini söyleyen Rauf Bey seçim bölgesine gitmek istediğini söylediğinde Mustafa Kemal Paşa bu isteği Bakanlar Kurulu Başkanlığından çekilmesi koşuluyla kabul edeceğini¹⁸ belirtmiştir. İçişleri Bakanı bulunan Ali Fethi Bey, yerine seçilmiştir (13 Ağustos 1923)¹⁹. Ali Fuat Paşa, 24 Ekim 1923'te Meclis İkinci Başkanlığı'ndan çekilerek

¹⁷ Cebesoy, a.g.e., s.410, 412.

¹⁸ Rauf Bey'in Ali Fuat Paşa'ya anlattıkları ise Mustafa Kemal Paşa'nın Rauf Bey'i istifadan vazgeçirmeye çalıştığı yönündedir: "Sulhun imzasına kadar, benim bildiğim, aramızda mühlil esaslı bir ihtilaf olmamıştı. Teftişten dönen Gazi Paşa'ya, evvela Sivas'ta, sonra İstanbul'a yapacağım seyahatlerin sebepleri hakkında tekrar malumat verdim. Seyahatimi tensip ettiler, fakat istifadan vazgeçmemi tekrar rica ettiler. İfasına sıhhatimin imkan bırakmadığı bu vazifede devamı doğru bulmadığımı söyledim. Lozan müzakeratının ikinci safhasında, eski ve çok samimi dostum İsmet Paşa ile mütemediyen cereyan eden muhaberatın mütevellit sunitefahhümlerle görüş ihtilafından dolayı istifada ısrar ettiğimi zannederek İsmet Paşa'yı Hariciye Vekâletinden, binaenaleyh İcra Vekilleri Heyetinden uzaklaştırmayı deruhte edeceğini söyledi. Ben bilakis, İsmet Paşa'nın hükümette bulunmasının memleketin selameti bakımından elzem olduğunu bildirdim. Akdedilen muahedelerin iyi bir şekilde tatbikinin İsmet Paşa'nın her halde, bilhassa Hariciye Vekâletinde kalmasını zaruri kıldığımı söyledim ve Sivas'a hareket ettim. ", Bkz., a.g.e.,s.434.

¹⁹ Kurulacak Hükümet ile ilgili istişareler hakkında Kâzım Karabekir Paşa şunları söyler:

4 Ağustos 1923: "Heyet-i Vekile reisi Rauf Bey Sivas seyahatine çıktı. Akşam Gazi Paşa'da içtima: Ben, Fevzi ve Kâzım Paşa, Fuat Paşa, Dahiliye Vekili Fethi Bey, Ağaoğlu Ahmet, Recep, Celal, Rasim, Ali ve İhsan, Nafia Vekili Feyzi Beyler, yemekten sonra Latife Hanım da bulundu. Heyet-i Vekile reisliğine Fevzi Paşa, ben, Fethi Bey namzet gösterildi. Fevzi Paşa ordunun hazara geçmesi bahanesiyle kabul etmedi (Meclis'in hücumundan korkuyor). Fethi Bey izhar-ı acz etti. Ben ordu müfettişliğini şeref addederim dedim. Hazır olanlar daha evvelden hazırlanmış Fethi Bey'i arzu ediyorlar. Kabine değişmemiş görünsün, sulh imzalanacak diyorlar. Ben ikinci içtima kadar iyice düşünülün dedim, kabul edildi.

Beni siyasi işe karıştırmamalarını mükerreren rica ettim. İsrar üzerine ben reis olursam sırasıyla müdafaa, muavenet-i içtimaiye, dahiliye, iktisat, naftanın daha ihtisası olan daha çalışkan ve fikrime munis arkadaşların verilmesini Gazi'ye hususi söyledim ve mecbur olmadıkça beni işe karıştırmamasını rica ettim. Gazi çekilmiyor, şahıslarımızla oynayarak İsmet'in vürûduna vakit kazanıyordu. Çekilsem Fevzi Paşa'yı yerime getiririm dedi. Cevaben dedim: Çekilmeniz hürmetle yâd olunur, fakat çekilmenizin intihabını millete bırakınız! Bunu Fevzi Paşa'ya da anlattım, kontrpua (contrepoids) olmak üzere Erkân-ı Harbiye riyasetini bana terk etmesini söyledim.

Gazi Paşa nezdinde içtima. Gazi Paşa'ya fikrimi bir daha söyledim. Ve eğer Kabine erkâm aynen kalacaksa Fethi Bey'in münasip olduğunu ve mecbur olmadıkça riyasete asker getirilmemesini söyledim. Gazi, Fevzi Paşa ile görüştü. Fevzi Paşa benimle görüştü. Neyi arzu ettiğimi Gazi sormuş. İşin tabii cereyanı sen kabine reisi olursan ben Erkân-ı Harp Reisi olurum ve birçok sene Almanlarla çalıştığımı tatbikle güzel teşkilat

Ordu Müfettişliğine atanmasını rica eder. Kâzım Karabekir Paşa da daha önce aynı düşüncelerle Meclis'ten ayrılmış ve Ordu Müfettişi olarak Birinci Ordunun başına geçmişti²⁰. Böylece kısa sürede bir hükümet bunalımı ortaya çıkmıştır. Bu ayrılma isteklerinin İsmet Paşa'nın Lozan'dan döner dönmez ayağının tozuyla başlattığı siyasi girişimlerle ilgili olduğu düşünülebilir. Öyle ki gelir gelmez devletin yeni merkezi ile ilgili olarak Başbakanı da devre dışı bırakıp, Ankara'nın başkent olması için bir takrir vermiştir.

İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı olarak verdiği bu takrir sırasında hükümet sisteminin meclis hükümeti şeklinde olmasından doğabilecek ihtilafları öncesinde ya da sonrasında önleyebilmek amacıyla hareket ettiğini belirtirken, Bakanlar Kurulu Başkanı Fethi Bey'e Dışişleri Bakanı olarak böyle bir takrir vereceğini söyleyip söylemediğini hatırlamadığını, büyük ihtimalle söylememiş olduğunu belirtir. Buna sebep olarak da şunları söyler: "... böyle mühim bir meselede benim ayrı bir takrir vermenden ve Mecliste müzakere açılmasından Fethi Bey'in az çok canı sıkılmış olduğu şayi olmuştur. Hatta belli de olmuştur. Ama o zamanlarda bizim münasebetlerimiz için bu tabii bir muamele idi ve esaslı meselelerde münakaşa olunacaksa ondan içtinap etmek lazımdı. Ankara'nın hükümet merkezi olarak seçilmesinde gerek Fethi Bey'in, gerek diğer Heyeti Vekile azalarının meselenin aslına mutlaka muhalefet edeceği tahmin olunamaz. Aslına mutabık olsalar bile, usul olarak herkesin mutabakatını temin etmek mümkün müdür, bu belli değil. Belki bu yüzden şekli birtakım ihtilaflar, münakaşalar olacaktır. Eğer gerçekten ihtilaf ve münakaşa çıkacaksa, onları önlemek için daha evvel mi çalışmak lazım, ondan sonraki bir çalışmaya mı girmek lazım? Mühim olan husus budur. Usul bakımından, zaman bakımından böyle birtakım tasavvurları olabilir. Halbuki biz, bunların hiçbirisine tahammülü olmayan bir isticial içindeyiz. Onun için takriri vermeden önce Fethi Bey'le görüştüğümüzü zannetmiyorum"²¹.

Kurtuluş Savaşı'nın önde gelenlerinin rahatsızlıkları İsmet İnönü'nün, o günlerde Fevzi Paşa ile yaptıklarını belirttiği konuşmasından açıkça anlaşılmaktadır: "Fevzi Paşa bana, bundan sonra yapılacak ıslahat ve icraat için Atatürk'ün eski arkadaşları ile, ileri gelen arkadaşlarla görüşüp yapılacak işleri beraber kararlaştırmayı usul ittihaz etmesini teklif etti. Kendi aralarında bunu görüşmüşler, Fevzi Paşa vasıtası ile bana da teklif etti. Kendi aralarında bunu görüşmüşler, Fevzi Paşa vasıtası ile bana da teklif ediyorlar. Ben de evet dersem, Fevzi Paşa, Atatürk'e gidip bu kararı söyleyecek ve bundan sonraki çalışmaların böyle yürütülmesini teklif edecek. İşte bütün ihtilaflar bundan çıkıyor. Şikâyet eden arkadaşlar, herkes, yarın ne yapılacağını bilmiyoruz, emri-oaki karşısında bulunuyoruz. Düşünce bu. Bunun ilerisi nereye varacak, ne olacak endişesi içindeler. Bunları bir esasa, bir beraber çalışma

yaparım dedim. Meclis'in hücumundan korkuyorum. Reis olsam yıpratırlar dedi. Şu halde beni neden reis yapıyorsunuz, ordu müfettişi kalırım dedim. Ben ve Fethi Bey'in gıyabında kura çektim dedi. Fethi Bey'i vekiller reisi intihap ettiler. Hükümet de aynen kalıyor.", Bkz., Kâzım Karabekir, Günlükler (1906- 1948), C: II, İstanbul 2009, s.869-870.

²⁰ Atatürk, a.g.e., s.1057,1059.

²¹ İsmet İnönü, Hatıralar, Haz. Sabahattin Selek, Ankara, 2009, s.432-433.

havasına bağlayalım, arzusundalar.” İsmet Paşa, Fevzi Paşa’ya bu konuda farklı düşündüğünü belirtir. “Devletin resmi müesseseleri, devlet işlerinin, tertiplerin konuşulacak, müzakere edilecek ve mutabık olunacak zamanları ve vazifelerini tayin edilmiştir. Benim bütün hayatımda inandığım usul budur. Bunun için bir iç müessese ile devlet reisini kordon altına almanın doğru olmadığı mütalaasındayım. Ve kendisi ile böyle bir konuşma yapılmasına benim muvafakatim yoktur”²².

Atatürk, Nutuk’ta, Lozan Antlaşması’nın eklerinden olan boşaltma protokolünün uygulanmasının ardından tamamen düşman elinden kurtulmuş olan ülkenin başkentinin kanunla belirlenmesi gerektiğini, başkentini İstanbul olarak kalacağı, ya da Ankara’ya taşınacağı sorunu üzerinde öteden beri içeride ve dışarıda kararsızlıklar görüldüğünü, İstanbul milletvekillerinden bazılarının, başta Refet Paşa olmak üzere İstanbul’un payitaht olarak kalması gerekliliğini düşündüklerini anlatır. 13 Ekim 1923 günü yapılan uzun görüşme ve tartışmalardan sonra Türkiye devletinin başkenti belirlenmiştir. Çok geçmeden de Fethi (Okyar) Bey başkanlığındaki Bakanlar Kuruluna karşı eleştiriler başlamıştır²³.

Bu sırada, İsmet Paşa’nın karşısındaki hizip kendi istediği kişileri öne çıkarmak çabasındaydı. Eski Başbakan Rauf Bey’i Ali Fuat Paşa’dan boşalan Meclis İkinci Başkanlığına seçmek için hazırlıklara başlamışlardı. Hükümette boşalan İçişleri Bakanlığına da Mustafa Kemal Paşa’nın istemediği birini getirmeye uğraşıyorlardı. Bu arada Fethi Bey Hükümeti’ne karşı çıkanlar da vardı. Daha çok genç ve mücadeleci bir grubun İsmet Paşa etrafında toplanarak onu daha üst makamlara getirmek istedikleri de söyleniyordu. “Meclisin büyük çoğunluğu ise, İsmet Paşa’ya karşı alerji içindeydi.” Fethi Bey, Rıza Nur Bey ve İsmet Paşa arasındaki anlaşmazlıklardan söz ediliyordu. Parti ile Kabine arasında da ittifak yoktu²⁴.

Atatürk²⁵, böylece Bakanlar Kurulu Başkanı Fethi Bey ve Bakanlar Kurulu üyelerine istifa etmelerinin zamanının geldiğini ve tekrar seçilmeleri

²² a.g.e., s.437-438.

²³ Atatürk, a.g.e., s.1061.

²⁴ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam 1884-1938, C: I, İstanbul 2010, s.277.

²⁵ Atatürk Nutuk’ta süreci şöyle değerlendirmektedir:

“Yeni seçimde Partimiz adına milletvekilliğine seçilmeleri sağlanmış olan birtakımları da Bakanlar Kurulu’na karşı olan akımları körükleyerek kendi amaçlarına göre yararlanma ortamları hazırlamaya çalışıyorlardı. Karşılıklı duruma geçecekleri sezilen milletvekillerinin Meclis çoğunluğunu aldatarak, hükümete ve Meclis’e etkin bir durum almak amacıyla oldukları anlaşılıyordu.

Fethi Bey, dikkatini ve gücünü Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevinde toplayabilmek için İçişleri Bakanlığı’ndan çekildi. Yine o gün, Meclis İkinci Başkanlığı da Ali Fuat Paşa’nın çekilmesiyle boşaldı (24 Ekim 1923).

Bizimle görüşte ve çalışmada uzlaşıp birleşmeyi gerekli görmeksizin bağımsız ve gizli olarak çalışan bir grup belirdi. Bu grup temiz yürekli ve haksever gibi görünerek bütün parti üyelerine kendi görüşlerini benimsetmede başarılı olmaya başladı. Örneğin, bir parti toplantısında, İçişleri Bakanlığına Erzincan Milletvekili Sabit Bey’in ve Meclis İkinci Başkanlığına da İstanbul’da bulunan Rauf Bey’in, Meclis’çe seçilmesini sağladı (25 Ekim 1923).

durumunda da istifa etmeleri isteğini belirtir. Bu sayede doğacak hükümet bunalımından istifade etme yolu açılmış olacaktır. Atatürk bundan sonra yeni kabinenin kuruluşu için kulislerin başladığını, o kadar çok hevesli adayla karşılaşıldığından liste oluşturmada umutsuzlukların ortaya çıktığını, bu durumun 28 Ekim'in geç saatlerine kadar sürdüğünü, diğer yandan İstanbul'daki kimi gazetelerin Rauf Bey'in, ulusal egemenliğin her şeye karşı korunmasına dair beyanlarına yer verdiklerini kinayelerle ifade eder²⁶.

Bu arada İstanbul'da neler olmaktadır? Ali Fuat Paşa, 28 Ekim'de Ankara'dan İstanbul'a gelmiş ve istasyonda İstanbul Milletvekili Rauf Bey'le Refet Paşa ve birçok zevat tarafından karşılanmıştır. Ali Fuat Paşa, öğleye kadar Refet Paşa'nın nezdinde kaldıktan sonra Kuzguncuk'taki köşke gitmişlerdir. İstanbul'a gelme sebebini, yeni görevine başlamadan önce ailesini ziyaret etmek isteği olarak belirtmiş, birkaç gün kaldıktan sonra Konya'ya giderek yeni görevine başlayacağını söylemiştir²⁷. Kendisinden gelişmeler hakkında bilgi almak isteyen arkadaşlarına şunları anlatmıştır: *"Bugünkü hükümet buhranı fırka grubunun hükümet namzetleri yerine başkalarını seçmesiyle başlıyor. Daha ekim ayında, İstanbul'un kurtuluşu münasebetiyle gönderilen mebuslardan mürekkep heyetin Haydarpaşa İstasyonu'nda karşılanmaması²⁸ buhranın başlangıcıdır. Hükümet merkezinin Ankara olduğunu bir kanunla tespit etmek işinin mühim hükümet işi olması lazım gelirken, Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın Malatya Mebusu sıfatıyla ve birçok mebus arkadaşlarıyla birlikte Meclise bir kanun teklifinde bulunması Ankara muhitinde Fethi Bey'le İsmet Paşa arasında, gerek bu meselede gerekse diğer meselede mühim ihtilaflar mevcut şayiasını ortaya çıkardı. Bu arada, Rıza Nur Bey'le İsmet Paşa, belki de Fethi Bey arasındaki ihtilaflardan da bahsediyordu. Fırka grubu hükümetin namzetlerini*

Oysa ben, Sabit Bey'in İçişleri Bakanı olmasını uygun görmemiştim. Sabit Bey'in kimi illerde vali olarak çalıştırılmış bulunmasını, Yeni Türkiye'nin işlerini yeni koşullarla yönetebileceğine yeter kanıt saymıyordum.

Rauf Bey'in de, Meclis İkinci Başkanlığı'na seçilmesini doğru bulmuyordum. Çünkü Rauf Bey, daha dün Bakanlar Kurulu Başkanı idi. Ne gibi duyguların etkisi altında çalıştığından dolayı Başbakanlık'tan çekilmek zorunda bırakıldığı biliniyordu. Buna karşın, onu Meclis'in İkinci Başkanlığı'na getirmekle, bütün Meclis'in onun görüşüne katıldığını; yani, bütün Meclis'in Lozan Barış Antlaşması'nı yapan ve Bakanlar Kurulu'nda Dışişleri Bakanı olarak bulunan İsmet Paşa'ya karşı olduğunu göstermek amacı²⁵ güdüliyordu.

Baylar, yeni Meclis, daha ilk zamanlarda, gizliiden gizliye karşıcılık yapan küçük bir grupça aldatılma durumuna düştü. Fethi Bey ve arkadaşları, hükümet görevlerini rahatça yapamayacak bir duruma getirildi. Fethi Bey, bu durumdan, bana birçok kez yakındı ve Bakanlar Kurulu'ndan çekilmek istedi. Öbür bakanlar da onun gibi yakınıyorlardı.

Kötülük, hükümetin Meclis'çe seçilmesinden doğuyordu. Bu gerçeği çoktan görmüştüm. Ben, Meclis'te gizli ve karşıcıl bir grup bulunduğunu sezdikten, Meclis çalışmalarında duyguların etkin olduğunu gördükten ve Bakanlar Kurulu çalışmalarının her gün temelsiz birtakım nedenlerle düzeninden çıkarıldığı kanısına vardıktan sonra, uygulamak için sırasını beklediğim bir düşüncenin uygulanma zamanının geldiği yargısına varmışım.", Bkz., Atatürk, a.g.e., s.1061, 1063.

²⁶ a.g.e., s.1065, 1067.

²⁷ Tevhid-i Efkâr, 29 Teşrinievvel 1341.

²⁸ Bakanlar Kurulu Başkanı ve İçişleri Bakanı Fethi Bey, İstanbul'a giden milletvekilleri heyetine gerektiği gibi hürmet gösterilmediğine dair tahrir dolayısıyla Meclis'te yaptığı açıklamada, karşılama törenine gereken ilginin gösterilmediğinin doğru olmadığını, zamanlama ve iletişim sorunlarından kaynaklandığını belirtir, Bkz., TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 33, C: I, 8.10.1339.

kabul etmeyince hükümet çekilmeye mecbur oldu.” Bunun üzerine Adnan Bey, İsmet Paşa’nın, Fevzi Paşa’nın hatta kendisinin –Ali Fuat Paşa- istifasında ısrar eden Fethi Bey’in yerine hükümet kurabileceklerini, fakat bunun yapılmadığını belirterek hükümet krizinin neden uzatıldığını sorduğunda Ali Fuat Paşa şu cevabı vermiştir:

“Mesele yeni bir hükümet kurmaktan ibaret olsaydı, ileri sürdüğünüz zevattan biri, bilhassa İsmet Paşa bunu yapar, fırka grubu da memnunlukla kabul ederdi. Asıl mesele bu değil, krizi devam ettirerek İcra Vekillerinin intihabı hakkındaki kanunda değişiklik yapılmasıdır. Cumhuriyetin ilan edileceği günlerin arifesinde bulunduğumuzu zannediyorum.”

Adnan Bey’in, *“Cumhuriyet yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun kabulünden sonra ilan edilemez miydi?”* sorusuna yanıtı şöyledir: *“Edilebilirdi. Ben de bu fikirdeydim. Fakat olmayacak”²⁹.*

Ali Fuat Paşa basına verdiği demeçte ise; *“Heyet-i Vükelâ’nın niçin istifa ettiği hakkında malumatım yoktur. Hareketimden evvel Heyet-i Vükelâ’nın istifasından haberdar değildim. İstifa haberine İstanbul’a gelirken yolda muttali oldum.”* demiştir.

Cumhuriyet meselesinin nereden çıktığı sorusuna cevabı şöyledir:

Cumhuriyet meselesi Heyet-i Vükelâ’nın selahiyetinde olup bu itibarla Teşkilât-ı Esasiye ile ilgili bulunmaktadır. Çünkü Meclis’te Heyet-i Vükelâ’nın vazife ve Teşkilât- Esasiye’ye dair bir kanun halinde tespit edildiğinde, yalnız teklif halinde kalmıştı. Bu teklif, sabık Meclis’te encümenlerde tetkik edilmişse de Heyet-i Umumiye’ye sevk olunamamıştı. Bugünkü Meclis’e devr olunan bu teklif-i kanuniyenin tetkikleri henüz hitam bulmamıştır. Böylece, gerek Halk Fırkası’nın divan ve encümen-i mahsusunda ve gerek sair mehafilde mevzu bahis olan meselenin esas Teşkilât-ı Esasiye’de ve Heyet-i Vükelâ’nın vazife ve selahiyetinin tespit edilememesinden nekahat etmiş bir keyfiyettir. İşte elyevm gayriresmi surette mevzubahis olan Cumhuriyet meselesi bu suretle ortaya çıkmıştır. Bu noktada ne Halk Fırkası’nca ve ne de Büyük Millet Meclisi’nce kat’i surette mahiyeti tespit ve istihzar ile kelam edilememiştir.

Cumhuriyet meselesinin hangi safhada olduğuna dair ise; Meclis Reis Naibi olması nedeniyle bu meseleye karşı tamamen tarafsız kaldığını ve meşgul olmadığını, zaten askeri göreviyle uğraşacağı için Meclis’e veda ettiğini söyler ve ekler: *“Mamañih, milletin vekillerinden teşkil etmiş olan Büyük Millet Meclisi, cumhuriyet meselesini daha iyi tedkik eder ve milletin âmâl ve kanaât-ı umûmiyesi ne merkezde ise o yolda hareket eder. Cumhuriyet meselesi etrafında duran eden şayiât ve istihbarat gayrı resmi mahiyete haizdir. Resmi mahiyete haiz olabilmek için Büyük Millet Meclisi’ne teklif edilmek icab eder. Halbuki bu mesele henüz fırka divanlarında ve encümen-i mahsusada tedkik edilmektedir”³⁰.*

²⁹ Cebesoy, a.g.e.,s.432-433.

³⁰ Tevhid-i Efkâr, 29 Teşrinievvel 1341.

Rauf Bey'in İstanbul'da yaptığı açıklamalar da Ankara'daki gelişmelerden haberi olmadığı yönündedir. Tercüman-ı Hakikat gazetesinin muharririnin 29 Ekim tarihli mülakatı Tevhid-i Efkâr gazetesinde ertesi gün yayınlanmıştır. Buna göre İstanbul "Mebus-u muhterem"i kendi ismi etrafında dönen şaibeleri anlamsız bulmakta ve gazetecinin, İstanbul'da birçok yerde ve gazeteciler arasında Meclis'te ihtilaf ve bir Rauf Bey meselesi mevcut bulunduğu, Gazi Paşa ve Heyet-i Vekile ile bazı konularda tespit farklılıkları dolayısıyla ayrıldıklarının söylendiği; ayrıca Halife hazretlerini ziyaret ve Refet Paşa ile sık sık gerçekleşen mülakatların da dedikodulara yol açtığına dair sorularına Rauf Bey "Heyet-i Vekile'nin istifası ve ne olup bittiği hakkında Ankara'dan hiçbir malumat almadım. Mezun ve hasta olduğum için hiçbir şey ile de meşgul olmuyorum. Burada geçen günlerim, arkadaşlarımı, ahabplarımı görmekle kifayet ediyor." dedikten sonra Meclis'te ne Rauf Bey meselesi ne de bir ikilik olduğunu, bazı meselelerde farklı düşünmenin ikilik anlamına gelmeyeceğini belirtir. Batıyorsunuz dedikleri zaman düşmanı yendiklerini hatırlatarak "Aramızda post kaogası da yoktur, kimse böyle bir şeyi düşünmek bile istemez" demiştir. Bu yüzden kendisinin Riyaset-i Saniye'ye (Meclis İkinci Başkanlığı'na) seçilmesi üzerine Bakanlar Kurulunun istifa ettiği haberlerinin gülünç olduğunu belirtmiştir. "Gazi Paşa ile benim aramda ne gibi bir fark, nasıl bir ihtilaf mevcut olmasını istediler? Size yeminle derim ki katiiyen böyle bir şey mevcut değildir"³¹.

Bu arada Ankara'da 28 Ekim'de geç vakitte toplantı halinde bulunan Parti Yönetim Kurulu Mustafa Kemal Paşa'yı davet eder. Parti Yönetim Kurulu Başkanı olan Fethi Bey bir aday listesi düzenlediklerini, Parti Genel Başkanı olarak kendisinin de görüşlerini almak istediklerini belirtir. Atatürk, Parti Yönetim Kurulu'nun da kabul edilebilecek bir liste hazırlayamadığını anladığını belirtir. Gece geç saatte Meclis'ten ayrılır. Kendisiyle görüşmek için beklediklerini anladığı Kemalettin Sami (Gökçen) ve Halit Paşalar'ı, akşam yemeğine katılmak üzere Millî Savunma Bakanı Kâzım (Özalp) Paşa aracılığıyla davet eder. Fethi Bey, İsmet Paşa ve Kâzım Paşa'ya da Çankaya'ya kendisiyle birlikte gelmelerini söyler. Yemek esnasında 'yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz' der. Herkes hemen düşüncesine katılarak yemeği bırakırlar ve yapılacaklar üzerinde çalışmaya başlarlar³². 29 Ekim'de Encümen tarafından Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan düzenlemenin³³ Meclis tarafından kabul edilmesiyle Cumhuriyet ilan edilir. Mustafa Kemal Paşa ittifakla Cumhurbaşkanı seçilir. İlk başbakan ise İsmet Paşa olacaktır.

Böylelikle doğmakta olan yeni devletin niteliği belirlenmiş oldu. Osmanlı Saltanatı kaldırılmıştı. Ülke hem meclis başkanını hem de bakanları doğrudan

³¹ Tevhid-i Efkâr, 30 Teşrinievvel 1341.

³² Atatürk, a.g.e., s.1069.

³³ "Türkiye Reiscumhuru, Devletin Reisidir. Bu sıfatla Meclise ve Heyeti Vekile'ye Riyaset eder" düzenlemesi ile Mustafa Kemal Paşa kendi konumunu daha da güçlendirmiştir, Bkz., Rıza Nur, Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası (1923- 1933), İstanbul 2010, s.16.

doğruya seçen Millet Meclisi tarafından yönetiliyordu. Halife Abdülmecit Efendi ile Meclis arasındaki anayasal statü belirsizdi. 1922'de Halifelik sadece dinsel bir memuriyet olarak düşünülse de çoğunun zihniyetinde onu devlet başkanı olarak görme isteği vardı. Devlet başkanı olarak yetki alanının sınırları aştığı, kuramsal olarak bile dünya Müslümanlarının lideri olduğu düşünüldüğünde Halifeliğin gücünü kırmak gerektiği realitesi ortada apaçık durmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa Ocak ayında Türk basınına verdiği röportajlarda bu durumu değiştirmeyi ve Cumhuriyetin ilan edileceğinin işaretlerini vermeye başlamıştı. Ekim ayında Meclis, Meclis İkinci Başkanlığı ve İçişleri Bakanlığı için Hükümetin gösterdiği adayları değil de ilki için Hüseyin Rauf (Orbay)'ı, diğeri için de Sâbit (Sağiroğlu)'nu seçince Mustafa Kemal Paşa'nın aradığı fırsat ortaya çıktı. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi (Okyar) Hükümetini, bu durumun hükümete karşı güvensizlik yarattığına ikna edince hükümet istifa etti. Bundan sonra yeni bakanların seçilmesi süreci başlamış fakat Mustafa Kemal Paşa önde gelen taraftarlarına mevki kabul etmemeleri talimatı verdiğinden yeni hükümetin seçilememesi durumu ortaya çıkmıştı. Sorunun çözümü için Meclis kendisine danıştığında Mustafa Kemal Paşa, seçilmiş bir Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanı tarafından atanmış bir Başbakan ve kabine sistemi olan bir Cumhuriyetin uygun olacağını bildirdi. Meclis'teki çoğunluk tarafından kabul edilerek Cumhuriyet ilan edildi³⁴.

Bu karar bağımsızlık savaşının bazı önemli şahsiyetleri, Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy), Kâzım Karabekir, Refet (Bele), Adnan (Adıvar) gibi, İstanbul'da iken alındığı için İstanbul basınında bu duruma tepkilerini gösterdiler; bu kararın zamansız alındığını belirttiler. Devletin yönetim biçimini değiştirmenin önemli olmadığını, asıl meselenin istibdat ile demokrasi arasındaki farklılığın kaldırılması gerektiğini ileri sürerek demokrasiye vurgu yaptılar. Bu eleştirilere İstanbul basınında övgüyle yer verildi; eleştiriler, daha çok hükümetin iki hafta önce Ankara'yı başkent ilan etmesiyle ilgiliydi³⁵.

Cumhuriyetin ilanı dünya basınında da hemen yer buldu. Londra kamuoyu ile ertesi gün paylaşıldı. 30 Ekim 1923 tarihli The Times'in haberine göre, Gazi Mustafa Kemal Paşa Halk Partisi'nin yeni bir bakanlar kurulunun oluşturulmasında mutabık kalamamasından dolayı vakit kaybetmeden Cumhuriyet ilan edilmesini önerdi. Fethi Bey ve on bir bakandan oluşan kabinesinin istifası neredeyse oybirliğiyle kabul edildi fakat hükümetin hemen kurulması ihtimali şüphelidir. Hükümetin düşmesi konusunda tam bir nedene dayalı resmi bir açıklama yapılmazken bunun son günlerdeki olaylarla ilgili olduğu tahmin edilebilir. İçeriden alınan bilgilere göre eşkiyalığın

³⁴ Zürcher, a.g.e., s.243.

³⁵ a.g.e., s.243-244.

önlenebilmesi³⁶ Fethi Bey'e karşı duyulan memnuniyetsizliğe yol açmıştı. Eşkiyalık faaliyetleri dağlardan yerleşim yerlerine kadar uzanmıştı³⁷.

İsmet Paşa'ya göre Cumhuriyetin ilanını acele bulanlar aslında bunu gereksiz ve istenmeyen bir durum olarak görüyorlardı. Kendisi ise Lozan izlenimlerine bağlı olarak yönetim biçiminin adının tam olarak konulamaması olmasının dışarıda bir zayıflık olarak görülüyor olmasından dolayı Atatürk'le de mutabık olarak Cumhuriyetin en kısa sürede ilan edilmesinden yana olduğunu belirtmektedir. Böyle bir ortam içinde Fethi Bey hükümetinin Meclis'te tartışma ortamı içinde kaldığını ve kabinede değişiklik yapılmasına dair bir hava oluşturulduğunu belirtir. O dönemlerdeki meclislerin hükümetlerle ve tek tek bakanlarla uğraşmasının önemli bir sorun olduğunu belirtirken şöyle der: *"Esaslı değişimler geçirmekte olan bir devletin böyle devirlerinde hükümet bazı meselelerin içinde, bazı meselelerin dışında görüldüğü müddetçe, tabiatıyla onun üzerinde tenkitler ve münakaşalar uyanacak ve devam edecektir"*³⁸.

Cumhuriyet'in ilanı görüldüğü kadar kolay olmamıştır. Çünkü 1923 Meclisi (II. Meclis) "dikensiz gül bahçesi" değildi. 286 üyeden 158'i uzun tartışmaların ardından Cumhuriyet rejimine onay vermiş, diğerleri çekimser kalmıştı. Yarının biraz üzerindeki bu oranla diğerlerinin de sukût etmesiyle Cumhuriyet ilan edilmiştir³⁹.

Hükümet bunalımının başarıyla yönetildiği ve Cumhuriyet'in ilan edildiği günlerin ardından, Kasım 1923'te -muhtemelen Rauf Bey'in Fırka Grubunda kendini savunduğu ve Mustafa Kemal Paşa'nın da dinlediği- toplantıdan⁴⁰ sonra

³⁶ Başbakan Fethi (Okyar) Bey, bazı yerlerde İdare-i Örfiye ilan edilmesine dair İcra Vekilleri Heyetinin Riyaseti tezkeresi nedeniyle yaptığı konuşmada özellikle Batı Anadolu'da Aydın vilayeti başta olmak üzere efelik ve zeybeklik adı altında gerçekleştirilen eşkiyalık olaylarına dikkat çekerek bunun önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmakta olduğunu belirtir. Bu amaçla bazı bölgelerde asayiş sağlayabilmek için bir ay süreli ve geçici olmak kaydıyla Örfi İdarenin ilan edildiğini söyler ve amaçla Meclis'i bilgilendirir, Bkz., TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 30, C: I, 2.10.1339. Ayrıca İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Dahiliye Vekili olarak İzale-i Şekavet Kanunu dolayısıyla yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: *"Biliyorsunuz ki; asayiş meselesini umdelerimizin en mühim bir noktası olmak üzere tesbit ettik, ahali fevkalâde hüsnütelâkki etti ve sizler behemehal asayişin temini hususunu herkesten evvel takdir ettiniz ve şu kanaatteyim ki, bendeniz de bu lüzumu takdir etmiş olduğum için eğer asayiş muhafaza edemeyecek ve temin edemeyecek olursam artık Dahiliye Vekâletinde ifayı vekâlet etmekte bir mâna olmadığını da Heyeti Celilenize arz ettim ve bunun için asayiş temin etmek her neye mütevakıf ise herkesten fazla onu yapmak mecburiyetini gördüm, bunun için Heyeti Aliyenize kanun teklif ettim."*, Bkz., TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 31, C: I, 3.10.1339.

³⁷ Şimşir, a.g.e., s.306-307.

³⁸ İnönü, a.g.e., s.439-440.

³⁹ Ortaylı, a.g.e., s.124-125.

⁴⁰ Cebelibereket (Osmaniye ve Kozan civarı) Milletvekili İhsan Bey (Topçu İhsan) tarafından İstanbul gazetelerinde cumhuriyet'in ilan tarzını eleştiren beyanatları dolayısıyla Rauf Bey etrafında bir muhalefet partisi kurulduğu fikri oluştuğu, cumhuriyeti, Halk Fırkasını ve devleti münakaşaya iten bu durum karşısında Rauf Bey'in Meclis'te açıklama yapması gerektiğine dair bir takrir verilmiştir. Bu takrir üzerine Fırka Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğu Fırka Grubu 22 Kasım 1923 tarihinde toplanmıştır. Burada Rauf Bey cumhuriyete karşı olmadığını ispat etmeye çalışmış, aralıklarla saatlerce süren tartışma bir nevi Rauf Bey- İsmet Paşa çekişmesine dönüşmüştür.

dahi Mustafa Kemal Paşa'nın Rauf Bey'in Cumhuriyeti savunup savunmadığını sorguladığı⁴¹ anlaşılmaktadır. Öyle ki, Ali Fuat Paşa'nın belirttiğine göre kendisine mahremane bir biçimde Rauf Bey'in cumhuriyetçi olup olmadığını sorduğunda Ali Fuat Paşa, Rauf Bey'in, milli hâkimiyet esaslarında bir cumhuriyet şekline ve Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı olmasına tamamen taraftar olduğu cevabı karşısında İngiliz Krallığı'nın da hâkimiyeti milliye esası üzerine kurulmuş bir krallık olduğunu, devlet başkanının bir kral olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa, *"Benim bildiğime göre, Rauf, hanedanların, şahısların, fertlerin tahakkümünden çok fenalık geleceğine kaani olmuş bir arkadaşımız olduğu için Cumhuriyeti daima Krallığa tercih etmiştir"* der⁴². 4 Aralık 1923'te Ali Fuat Paşa ile Rauf Bey görüşmüşler, Rauf Bey kendisine, bir gün önce Mustafa Kemal Paşa ile bir araya geldiklerini söylediğinde Ali Fuat Paşa, iyi bir sınav vererek Gazi'ye tam anlamıyla cumhuriyetçi olduğunu ispat edebilmiş olduğunu umduğunu belirtmiştir. Rauf Bey de Gazi'nin şüphesi kalmadığını, kendisine Cumhuriyetin ilanını neden emrivaki haline getirdiğini söylediğini belirtmiştir: Buna göre Mustafa Kemal Paşa devletin anayasası hakkında uzman heyetlere projeler hazırlattığını, bu projeleri çok uzun ve ayrıntılı bulduğunu, yapılacak mücadelenin günlerce hatta haftalarca uzaması yüzünden Cumhuriyetin ilanının tehlikeye düşebileceğini ifade etmiştir⁴³.

Hilafete Son Verilmesi

Saltanatın kaldırılması sırasında Halifeliğin kaldırılması da düşünülmemiş midir? Düşmana sığınan bir Halife'nin o hareketi bunun için en güzel fırsat değil miydi? Rauf Orbay bunu şöyle açıklar: *"İşte bunlar böyledir" diye, saltanat ile beraber halifeliği de kaldırıp atmak pek zor bir iş değildi. Fakat, o günlerde biz, Mustafa Kemal Paşa da dahil hepimiz, zaten iptidadan beri zararlı olduğuna kani bulunduğumuz saltanatın kaldırılması noktasında ne kadar ittifak etmiş isek, hilafetin de elde (iyi idare edildiği takdirde) bir zaman için olsun, memlekete- İslam aleminin yakınlığını ve yardımını sağlaması bakımından - faydalı olabileceği düşüncesi ile muhafazası fikrinde, yine ittifak halinde idik"*⁴⁴.

Saltanatın kaldırılması gündeme geldiğinde yeni Halifenin kim olacağı sorunu Meclis'te gizli oturumla tartışılırken Mustafa Kemal Paşa, ne Halifenin

Sonunda Rauf Bey'in beyanları yeterli görülerek ihtilaf o gün için kapanmıştır, Bkz., Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, İstanbul 2010, s.192-199. Ayrıca Bkz., Cebesoy, a.g.e.,s.446-452.

⁴¹ Rıza Nur, Mustafa Kemal Paşa'nın Rauf Bey'i padişahlık taraftarı olarak suçlamasına rağmen Rauf Bey'in padişah taraftarlığının kesinlikle mümkün olmadığını, Saltanatın ilgası sırasında ne kadar istekli olduğunu gördüğünü belirterek gerek Rauf Bey, gerek Kâzım Karabekir Paşa ve diğerlerinin endişelerinin Mustafa Kemal Paşa'nın *'Saltanat-ı ferdîye'* kurması olduğunu belirtir, Bkz., Nur, Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası (1923- 1933), İstanbul 2010, s.19-20.

⁴² Cebesoy, a.g.e., s.457-458.

⁴³ a.g.e., s.459.

⁴⁴ Kandemir, a.g.e., s.92.

ne de başka bir gücün milletin üzerinde olmasının mümkün olmayacağını⁴⁵ ifade etmiştir. Hz. Muhammed sonrası İslam dünyasının durumunu özetledikten sonra Vahdettin'in hareket tarzıyla temsil ettiği idare şeklinin ortadan kaldırılmasına kendisinin yol açtığı belirtmiştir: *"Millet mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve millî saltanat ve hâkimiyetini bir şahısta, değil, bütün efradı tarafından müntahap vekillerden terekübeden bir Meclisi Âlide temsil etti. İşte o Meclis, Meclisi Âlinindir; Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Millet'in saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Ve bu makamı hâkimiyetin hükümetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir makamı saltanat, bundan başka bir heyeti hükümet yoktur ve olamaz"*⁴⁶.

Rauf Bey, bu sırada Lozan yolunda olan İsmet Paşa'nın da kendisi gibi Hilafetin kalması yönünde görüş sergilediğini, bu konuda gazetelere beyanatlar verdiğini fakat döndüğünde fikirlerinin tamamen değişmiş olduğunu hayretle gördüğünü belirtir: *"İsmet Paşa, anlaşıldığına göre, Lozan'da İngilizlerle bir nevi gizli ara buluculuk rolü oynayan, İstanbul'un meşhur Hahambaşısı Hayim Naum Efendi'nin telkinleriyle, 'Hilafetin artık ne şekilde olursa olsun Türkiye'de devamına müsaade edilmeyip derhal atılması lüzumu' fikrini tamamıyla benimsemiş bulunuyordu."* Rauf Bey, İsmet Paşa'nın Lozan dönüşü pek çok kişiyi etkilediği gibi Mustafa Kemal Paşa'yı da etkilediğini ve onun da Hilafetin kaldırılması gerektiği düşüncesiyle hareket etmeye başladığını söyler. Hatta İsmet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Karabekir Paşa'yı ikna etmek için görüşmeler yaptıklarını fakat Kâzım Karabekir Paşa'nın buna yanaşmadığını ve seçim öncesi verilen sözlerin tutulması gerektiğini, millete Halifeliğin kaldırılmayacağı sözü verilmiş olmasına rağmen ortada hiçbir gerekçe yokken bunu yapmanın doğru olmayacağını, bir sorun ortaya çıktığında ise zaten gerekenin yapılabileceği düşüncesini taşıdığını belirtir⁴⁷.

Mustafa Kemal Paşa Hilafet konusunda belki de son görüşmelerini yapmak üzere, İzmir'deki Harp oyunlarının sona erdiği 21-22 Şubat 1924 gecesi Göztepe'deki eve Mareşal Fevzi (Çakmak), Cevat (Çobanlı), Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'yı davet eder. Başbaşa kaldıklarında Ali Fuat Paşa'ya, yeni sene başında önemli icraatlarının olacağını, bunları Ankara'da müzakere ettikten sonra hemen girişimde bulunulabileceğini belirtmiştir. Kafasındakiler şunlardı: Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılması, Şer'iyeye ve Evkâf ile Erkân-ı Harbiye Vekâletleri'nin kaldırılması, öğretimin birleştirilmesi. Ali Fuat Paşa'ya fikirlerini sorar. O da, bunların laiklik ve demokratik prensipler gereği olduğunu belirttikten sonra Hilafetin ilgası ile ilgili olarak da *"... saltanatla hilafet ayrılırken ve saltanat ilga edilirken hilafetin vaziyeti hakkında ya sükut edilecek, yahut hilafet, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin*

⁴⁵ "Bu kadar acı tecrübeler geçiren milletin ki, artık namus ve hayatını muhafazaya karar vermiştir, bundan sonra hâkimiyetini bir şahsa vermesi kat'iyyen mümkün olmayacaktır.", Arı İnan, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları, Ankara 1996, s.30.

⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 130, C: I, 1.11.1338.

⁴⁷ Kandemir, a.g.e., s.94-100.

manevi şahsiyetinde mevcuttur denilecekti. Olamadığına ve iki otoritenin aynı hudut içersinde yaşayamayacağına göre, derhal hilafetin lağvı ile Osmanlı hanedanının Türkiye'den ihracı lazımdır." der⁴⁸.

Anlaşıldığı kadarıyla Milli Mücadelede Halifeyi esaretten kurtarma meşru zemini kullanıldıktan sonra⁴⁹, zaferle birlikte dengeler değişmiş, Saltanatın ilgasıyla birlikte Meclis, Abdülmecid Efendi'yi Halife ilan etmişti. Fakat Halife'nin yetki ve sorumlulukları hukuki bir çerçevede çizilmemişti. Çünkü Mustafa Kemal Paşa bu makamın reformlara ters düşeceğini düşünmekteydi⁵⁰.

Abdülmecid Efendi'nin hoş görülmeven bazı davranışlarının⁵¹ Hilafetin kaldırılışına olan etkilerinin son sıralarda yer aldığını söylemek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa'nın zaten aklını önemli biçimde meşgul eden ve Nutuk'ta belirttiği gibi zamanı gelince harekete geçmeyi planladığı bu önemli mesele için halkı hazırladığı ve kamuoyu oluşturduğu görülmektedir. Eskişehir ve İzmit konuşmalarında⁵² Hilafet konusunda yaptığı açıklamalar bu yöndedir:

"Millet, saltanatı kendi uhdesine aldıktan sonra, amm-i müslimine şâmil bir makam-ı Hilâfet vardır. Bu makam-ı Hilâfetin mevcudiyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin müsbet ve gayr-ı kabil-i tebeddül salâhiyâtı bir tezat teşkil etmez mi? Bu mes'eleyi iki nokta-i nazardan mütâlaa edebiliriz. Birisi siyasi ve idari, diğeri ilmi ve dinî nokta-i nazardan.

⁴⁸ Cebesoy, a.g.e., s.464-465.

⁴⁹ Bakanlar Kurulu Başkanı İsmet Paşa, Meclis'teki Hilafetin ilgasına dair kanun teklifi tartışmaları sırasında İstiklal mücadelesinin sadece Halifeyi kurtarmak için yapıldığı söylemenin çok yanlış olduğunu, milletlerin mukaddes amaçlar için bir araya geldiklerini, Milli Mücadelenin Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi olduğunu, bu mücadele sırasında Hilafet makamından herhangi bir destek alınmadığı gibi, aksi tesirlerinin de görüldüğünü belirtir, Bkz., TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 2, C: I, 3.3.1340.

⁵⁰ Ali Satan, Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması, İstanbul 2013, s.219.

⁵¹ Abdülmecid Efendi'nin Büyük Millet Meclisi'ne ve Anadolu Hareketine sempatisi vardı fakat Halife seçildikten sonra hassas dengeleri koruyamadı, Bkz., Ortaylı, a.g.e., s.123. Abdülmecid Efendi Cuma Selamlığında Fatih Sultan Mehmet'in kılığına bürünmek ister. Yayımladığı bildirilerde "Han" ünvanını kullanır. Hilafete getirilişi bir hükümdarın tahta geçiş töreni kadar ihtişamlı olmuştu, Bkz., Avcioglu, a.g.e., s.1322. Son Halife Abdülmecid Efendi 23 Aralık 1923'te Finlandiya Müslümanlarına yazdığı telgrafta 'Halife-i Resulü Rabbülâlemin' ünvanını kullanmıştı. Fırsat buldukça Fatih Sultan Mehmet'in kullandığı tarzda sarık sarıyor, gazetecilere beyanat verirken 'Ceddım Sultan Selim...', 'Babam Abdülaziz Han' gibi sözler söylemekten, Ankara'nın talimatına rağmen vazgeçmiyordu. Oysa kendisine kullanabileceği resmi unvan 'Halife-i Müslimin' olarak bildirilmişti, Bkz., Hikmet Bil, Atatürk'ün Sofrasında, Ekicigil Yayınları, ts., ys., s.23.

⁵² Mustafa Kemal Paşa, 14 Ocak 1923'te uzun bir yurt gezisine çıkmıştır. Gezinin amacı son zaferden beri sadece eğitim görmekte olan Türk ordusunun ne durumda olduğunu yerinde görmek ve halk ile yakından temasa geçerek bazı girişimler için fikir alış verişinde bulunmaktır. İlk durağı olan Eskişehir'e 15 Ocak 1923 günü ulaştı. Devlet erkânı, belediye başkanı, Müdafaa-i Hukuk üyeleri vb. çeşitli görevliler ve halkla temasa geçti. 16-17 Ocak 1923'te İzmit'e geçerek İstanbul gazetecileri ve halkla bir araya geldi. Genel olarak bakıldığında konuşmalarının hep aynı konular etrafında olduğu görülmektedir. Lozan Barış Konferansı, yeni devletin esasları, Hilafet ve Saltanat meseleleri, hükümet biçimi, halkın kalkındırılması, sosyal, iktisadi ve kültürel sorunlar dile getirilmiştir. Bir nevi nabız yoklaması yapılarak yakın süreçte girişilecek reformlar hakkında ipuçları verilmiştir, Bkz., İnan, a.g.e., s.IX-XI.

Siyasi ve idarî nokta-i nazardan söze hacet yoktur. Müstakil bir Türkiye Devleti varken ve hakimiyet-i milliyeye bilâ kayd ü şart milletin uhdesinde iken başka bir nokta-i nazar mevzubahs dahi olamaz.

İlmi ve dinî nokta-i nazara gelince bizim şekl-i hükümetimiz ahkâm-ı şer'iyeye ve dinîyenin tarif ettiği mahiyettedir. Halife yahut makam-ı Hilafet yalnız Türkiye Devleti'ne ve Türkiye İslâm halkına münhasır bir makam olsa idi, o zaman mevcut olan şekil içinde bunun tarz-ı ifadesini düşünebilirdik. Fakat böyle değildir. Bu makam bütün Âlem-i İslâma şâmil bir makamdır. Buna nazaran o makama yalnız Türkiye halkının vazife ve salâhiyet vermesi takat ve salâhiyeti haricindedir.”⁵³

“Efendiler! Bir arkadaşımız makam-ı Hilâfetin vaz'ı hâzırı ile müstakil yeni Türkiye Devleti'nin ve onu idare eden, bilâ kayd ü şart hâkimiyet milletindir düsturuna tebean idare eden yeni hükümetin vaz'ı taarruz teşkil edip etmeyeceğini sordu. Ve makam-ı Hilâfetin vaz'ı hâzırında kalması milletin hâkimiyetini ihlal edebilecek endişeler tevlid edebilir mi? buyurdular.

Bu suale toptan ve kat'i ve gayr-ı kabil-i tebeddül bir cevap vermiş olmak için hayır! diyorum.. Hayır ve hayır!...” Mustafa Kemal Atatürk, Allah'ın Hz. Muhammed'e “... hakayık-ı diniyeyi dünya-yı beşeriyete tebliğ ve tefhime memur buyurdular ve ismi Peygamberdir.” diyerek kendisine emirlik, saltanat, hükümdarlık verilmediğini belirttiikten sonra Hz. Muhammed'den sonra ortaya çıkan gelişmelere değinerek Halifelik meselesinin sadece Türk milletinin sorunu olmadığını, bütün İslam alemini ilgilendirdiğini ifade etmiştir⁵⁴.

Ali Satan, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Halifeyi devlet başkanı yapmak isteyenlerin basın yoluyla muhalefete geçmeleri; İslam dünyasında Halifeden beklentilerin artarak taleplerin Ankara'ya ve Türk kamuoyuna ulaşması; İslam ülke ve topluluklarından temsilcilerin katılımıyla İstanbul'da toplanması öngörülen İslam kongresinin gündeme gelmesi gibi gerekçelerle Hilafet makamını kaldırma sürecinin öne alındığını belirtir⁵⁵.

Rauf Bey'in ise bu değişimi henüz kavrayamadığı⁵⁶ görülmektedir: *“Bütün mesele, 'şu nazik zamanımızda, faydalanabileceğimiz bir kuvveti, kendi elimizle atmakta*

⁵³ a.g.e., s.32-33.

⁵⁴ a.g.e., s.102-105.

⁵⁵ Satan, gös.yer. Uluslarüstü bir makam olan Hilafet XIX. yüzyıldaki milliyetçilik akımı karşısında sarsıntı geçirmeye başlayınca özellikle II. Abdülhamid döneminde panislamik tavır daha da ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. II. Meşrutiyet ile birlikte saltanat kurumu gibi hilafet hukukunda da kısıtlamaya gidilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasındaki hilafet makamından gelen cihat çağrısı aynı biçimde milliyetçilik düşüncesine yenik düşerek hilafetin ruhani birleştiriciliğinin ortadan kalktığının göstergesi oldu. Bu süreç, hilafetin ilgasının altyapısını oluşturmuştur, Bkz., Namık Sinan Turan, “Osmanlı Hilafetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı: II. Meşrutiyet'e Giden Süreçte ve Sonrasında Makam-ı Hilafet”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 38, Mart 2008, s.316-317.

⁵⁶ Cumhuriyetin ilanı sırasında İstanbul'da, Halifeyi ziyareti dolayısıyla eleştirilere dair cevabında Rauf Bey; Ben İstanbul Mebusuyum. Halife Hazretleri, Halife-i Müslimindir. Kendisini ziyaret etmek günah mıdır? Yoksa Halife Hazretleri kimse ile görüşmekten men mi edilmiştir?, demektedir, Bkz., Tevhid-i Efkâr, 30 Teşrinievvel 1341.

acele etmeyelim, biraz bekleyelim' idi. Bu fikir ve kanaatte olan insanlara 'Hilafetçi' denemez. Aksi takdirde birkaç ay evvel üzerinde düşünüle taşınma karar verilerek ilan edilen umdeleri imzalamış olanlar da 'Hilafetçi' olmaktan kurtulamazlar." sözleriyle Mustafa Kemal Paşa'daki konjonktürel değişimi anlamamış görünen Rauf Bey, çıkan sorunun hiç beklenmedik sonuçlar doğurduğunu, Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa'yı⁵⁷ artık "ebediyen" birbirinden ayırdığını belirtmiştir⁵⁸.

Dini gerekli bir kurum olarak gören ve İslam dininin üstünlüklerini kabul eden Mustafa Kemal Paşa'nın⁵⁹ aslında Milli Mücadele yıllarında laiklik konusunda kafasında bazı düşüncelerin olduğu⁶⁰ açıktır. Fakat tıpkı kendisinin de belirttiği üzere zamanı gelmeden herhangi bir adım atmamış, her zaman yaptığı gibi çeşitli kişi ve mahfillerin görüşlerini değerlendirerek siyasi zeminin olgunlaşmasından sonra harekete geçmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Hindistan ve Mısır Müslümanlarından gelen telgraflara verdiği yanıtta belirttiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nde Hükümetin yanında ayrıca bir Hilafet makamının varlığı ile Türkiye'nin iç ve dış siyasetindeki gücünün zedeleneceği aşikâr olduğundan Hilafet makamı ilga edilmiştir⁶¹.

4. Sonuç

Kurtuluş Savaşının askeri kısmının başarıyla sonlandırılmasının ardından barış görüşmeleri arifesinde ortaya çıkan saltanat sorunu, Meclis'teki bazı milletvekillerinin muhalefetine rağmen Saltanatın kaldırılması ile sonuçlanmıştır. Bu önemli meselenin çözümünde Rauf Bey ve arkadaşlarının Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket ettikleri görülmektedir.

Cumhuriyetin ilanı sürecinde Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve arkadaşları meselenin zaten görüşülmekte olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda (Anayasa) yapılacak düzenleme ile gerçekleştirilmesi gereken bir durum olduğunu düşünürken Mustafa Kemal Paşa ortaya çıkan hükümet bunalımından yararlanarak Cumhuriyetin ilanı sürecini hızlandırmıştır. Böyle davranmasının nedeninin Teşkilât-ı Esasiye ile ilgili encümen çalışmalarının uzun sürmesi dolayısıyla dengelerin her an değişebileceği endişesini taşımasıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Nitekim Rauf Bey'e yaptığı açıklama bu yöndedir. Bu süreçte

⁵⁷ Kâzım Karabekir Paşa'nın 3 Mart 1924 tarihinde günlüğüne sadece "Yeni Erkân-ı Harbiye Kanunu çıktı (Tam diktatörlük)." notunu düştüğü, Hilafet hakkında hiçbir şey yazmadığı görülür. Birkaç gün sonrasında da Hicaz Kralı Hüseyin'in halife olduğu haberinin asılsız çıktığını belirtmiştir, Bkz., a.g.e., s.909.

⁵⁸ Kandemir, a.g.e., s.100.

⁵⁹ Mahmut Akkor, "Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilafet'in İlgası", History Studies, Volume: 4, Issue: 1, 2012, s.27.

⁶⁰ Amerikalı gazeteci Streit, cihat, şeriat gibi konulardaki düşüncelerini sorduğunda Atatürk: 'Sanırım her millet gibi her fert de vicdan hürriyetinden tam olarak istifade etmelidir' der, Bkz., Clarence K. Streit, Bilinmeyen Türkler, Haz. Heath W. Lowry, İstanbul 2012, s.205.

⁶¹ Şimşir, "Halifesz 50 Yıl", Cumhuriyet Gazetesi, 4 Nisan 1974.

güvendiği eski dostu Ali Fethi Bey,⁶² Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etmiştir. Diğer yandan Rauf Bey, Ali Fuat, Kâzım Karabekir ve Refet Paşa'ların ise bu önemli sürecin demokratik yöntemlerle yönetilmesinden yana oldukları anlaşılmaktadır.

Hilafetin kaldırılmasında ise Kurtuluş Savaşının lider kadrosu arasında yaşanan fikir çatışmasının daha çok siyasi bağlamda olduğu anlaşılmaktadır. Bu konudaki görüş ayrılıklarının Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir arasında daha derin olduğu düşünülebilir. Nitekim konu laiklik çerçevesinde ele alındığında Kâzım Karabekir Paşa'nın Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda İslam dininin yerinin tartışılmasından rahatsızlık duyduğu⁶³ görülmektedir. Rauf Bey ve Refet Paşa⁶⁴ gibi düşünenler Hilafetin siyasi gücünden yararlanılması gerektiği kanısındaydılar.

Mustafa Kemal Paşa'nın ise yapısal reformlar konusunda taviz vermeyi asla düşünmediği, bu konuda Kurtuluş Savaşında liderliğini kabul eden hatta onun önünü açan⁶⁵ silah arkadaşlarının düşüncelerinin kendisinden farklı olması durumunda ikna etmeye çalıştığı, olmazsa yeni kadrolar yaratmaktan çekinmediği açıkça görülmektedir. İsmet Paşa'nın da ifade ettiği gibi, asıl mesele mücadeleyi en başından başlatanların ikinci aşama denilebilecek süreçte geri plana itilmeleriyle ilgili gibi görünmektedir. Milli Mücadelenin önde gelenlerinin aralarında yaşadıkları görüş ayrılıkları, onların cumhuriyet karşıtı, saltanatçı ve hilafetçi oldukları şeklinde yorumlandığında temelsiz ve yüzeysel bir tarih okumasını akla getirmektedir.

⁶² Bkz., Nurgün Koç, "Mustafa Kemal (Atatürk) ve Ali Fethi (Okyar)'nin Faaliyetleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Siyasi Gelişmeler", Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, 2012, C: VII, sayı: 14.

⁶³ "18 Temmuz 1923: İstasyondaki intihap komitesine uğradım. Teşkilât-ı Esasiye müzakere olunuyormuş. İkinci müzakere. Bana haber verilmedi. Halbuki hayati bir mesele! Ben tesadüfen bulundum." Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki celsede Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki, devletin dini İslâm dinidir, hükmünün kaldırılması hakkında konuşulduğunu, İslam dininin gelişmeye engel olduğuna dair fikirlerin beyan edildiğini kendisinin ise İslamiyet'in gelişmeye mani olmadığını, eğer Türkler İslamiyet'i seçmemiş olsalardı Bizans'ın esiri olacaklarını tarihi, coğrafi ve kültürel yönleriyle anlattığını belirtir, Bkz., Karabekir, a.g.e., s.867.

⁶⁴ Zamanında Halifeye yakınlık göstermiş olan Refet Paşa, Cumhuriyetin ilanından sonra Meclis kürsüsünden 'Refet Paşa gibi bir adamın, saltanatçı ve hilafetçi olamayacağını pekâlâ bilirsiniz. Saltanat idaresi tarafından üç defa idama mahkûm edilmiş bir insanın, artık şahsî hâkimiyet süren şunun bunun arkasından gitmeyeceğini bilmelisiniz' diyerek Halifeye olan yakınlığının geçmişte kaldığını ve Cumhuriyete bağlılığını belirtmiştir, Bkz., Kaya, a.g.e., s.211. Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa'nın "Konya" adlı bir atı Halifeye hediye etmesinden memnun olmamış ve eleştirmişti, Bkz., Atatürk, a.g.e., s.939-945.

⁶⁵Bkz., Koç, "Milli Mücadelenin Başlarındaki Gelişmelerin Hatıralar Çerçevesinde Değerlendirilmesi", The Journal of Academic Social Science Studies, 2013, C: VI, Sayı: 3.

5. Kaynaklar

- AKKOR, M., 2012, "*Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilafet'in İlgası*", History Studies, Volume: IV, Issue: 1.
- ATATÜRK, M. K., 1989, "*Nutuk- Söylev 1920-1927*", C: II, Ankara.
- AVCIOĞLU, D., 1978, "*Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*", C: IV, İstanbul.
- AYDEMİR, Ş. S., 2010, "*İkinci Adam 1884-1938*", C: I, İstanbul.
- BERKES, N., 1978, "*Türkiye'de Çağdaşlaşma*", İstanbul.
- BİL, H., t.s., "*Atatürk'ün Sofrasında*", Ekicigil Yayınları, y.s.
- CEBESOY, A. F., 2007, "*Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete*", C: I-II, İstanbul.
- İNAN, A., 1996, "*Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları*", Ankara.
- İNÖNÜ, İ., 2009, "*Hatıralar*", Haz. Sabahattin Selek, Ankara.
- İZ, M., 1990, "*Yılların İzi*", İstanbul.
- KANDEMİR, F., 1965, "*Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*", Sinan Matbaası, İstanbul.
- KARABEKİR, K., 2009, "*Günlükler (1906- 1948)*", C: II, İstanbul.
- KAYA, H., 2010, "*Refet Bele Askeri ve Siyasi Hayatı 1881-1963*", İstanbul.
- KOÇ, N., 2012, "*Mustafa Kemal (Atatürk) ve Ali Fethi (Okyar)'nin Faaliyetleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Siyasi Gelişmeler*", Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, C: VII, sayı: 14.
- , 2013, "*Milli Mücadelenin Başlarındaki Gelişmelerin Hatıralar Çerçevesinde Değerlendirilmesi*", The Journal of Academic Social Science Studies, C: VI, Sayı: 3.
- NUR, R., 2010, "*Cumhuriyet Devrinin Perde Arkası (1923- 1933)*", İstanbul.
- NUR, R.- GREW, J. C., 2013, "*Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922- 1923)*", İstanbul.
- ORTAYLI, İ., 2013, "*Yakın Tarihin Gerçekleri*", İstanbul.
- SATAN, A., 2013, "*Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*", İstanbul.
- SOYAK, H. R., 2010, "*Atatürk'ten Hatıralar*", İstanbul.
- STREİT, C. K., 2012, "*Bilinmeyen Türkler*", Haz. Heath W. Lowry, İstanbul.
- ŞİMŞİR, B. N., 1974, "*Halifesiz 50 Yıl*", Cumhuriyet Gazetesi, 4 Nisan.

-----, 1981, "Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi 1922-1924", C: I, Ankara.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 130, C: I, 1.11.1338.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 30, C: I, 2.10.1339.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 31, C: I, 3.10.1339.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 33, C: I, 8.10.1339.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 2, C: I, 3.3.1340.

Tevhid-i Efkâr, 29 Teşrinievvel 1341.

Tevhid-i Efkâr, 30 Teşrinievvel 1341.

TURAN, N. S., 2008, "Osmanlı Hilafetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı: II. Meşrutiyet'e Giden Süreçte ve Sonrasında Makam-ı Hilafet", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 38.

VILLALTA, J. B., 1991, "Atatürk", İspanyolca'dan İngilizce'ye Çev. William Campbell, Ankara.

ZÜRCHER, E. J., 1996, "Modernleşen Türkiye'nin Tarihi", İstanbul.

Tevhid-i Efkâr, 29 Teşrinievvel 1341

سوره ۲ توحید انکار ۳۰ تحریک اول

رؤف بك بعضی دیدی قودیلر ایچونه نه دیدیور؟

استانبول بیوت محترمی، کندی اسمی اطر افنده دون بعضی شایمعلری تماماً معناسز بولیور

(ترجمان حقیقت) ک برعری دون، هیئت وکیلهت استعفا سی و سوک کونوردی بعضی دیدی قودیلر حقدی معون رؤف بك ایله ملاقات ایتشد. بوملاقن مذکور غزته دن بوجه زبر اقتباس ایلیوروز:

رؤف بك کندیستک مآذون بولندیندن و وصیت سیار ایله یاقیند علاقه دار اولادیندن و حق احوال صحیسی طولانیسه غزته بیله او قزماندیندن بخت ایدرک رسمی بیاناتده بولونایه جفی سوبله مشور. فقط محرمز سوک کونورده و حق هیئت وکیلهت استعفا سی اوزرته کندیستدن چوق بخت ایدله یکنی سوبله مش و:

« استانبولده چوق محافده و غزته ییلر آره سنده مجله ده اختلاف و بر رؤف بك مسئله سی موجود بولوندی و ذات عالیگزک غازی پاشا و هیئت وکیله ایله بعضی برسیب فرقری طولانیسه آردیلدیکز سوبله نیور و خلیفه حضرتلی، رأفت پاشا ایله وقوع بولان صیق صیق ملاقاتلر کزه اهمیت مخصوصه عطف ایدلرک چوق ددی قودیلر ایلیوروز. »

دیدکن صکره جواب و رسمی خصوصنده اصرار ایتشد. رؤف بك محرمزه حسابال صورتده شو بیاناتده بولوتشد:

« هیئت وکیلهت استعفا سی نه اولوب بیتدیکی حقدی آفریدن هیچ بر معلومان آلامد، آذون خسته اولدیقم ایچون هیچ برشی ایله ده مشغول بلیورم. بورده یکن کونلم، آرزداشلمی، بابلمی کورمکه بیله کفایت ایتور. استانبولده ن محالک نه دوشوندیکی و نه لر سوبله دیکی حقدی دیگکز و نندن جوابلمی ایسته دیگکز شیلره، بوجو ابلمی بلخاصه بوبله دوشونلر و برملیدر. بتدل بسبوتون آری کوسقره نره حیرت بزم. مجلسده بر رؤف بك مسئله سی موجود بولوندیقت بیله ایستیم. ایچون اولسون، سبب نه؟ »

مجلسده بر ایکیک اولدیغنده قابل ذکر . اگر بعضی مسئلهلرده آریلیق اولسه بیله ایکیک دکدر. بزه باتیورسکز دیکلری و احوالی قارما قاریشیک کوسقره دکای زمان بر دشمنی بیکدک . آرزنده پوست غوغاسی ده بو قدر، کیمسه بوبله برشی دوشونلک بیله ایسته من. اگر هرمانکی بر دهند بوبله بر فکر کچرسه باذیق اولسون، بونون امکمزده، دوکد بکمز وه درم، بوبله برشی قطعاً بو قدر و اولاماز. بجم ریاست نایبه آغصام اوزرته هیئت وکیلهتک ایسته ایتدیکی خبرلریک بیقارلماسی کولوچ برشیدر. او هیئت وکیله ایله که: بن بر بیقی سنه جالیشدم وهیسی بی سهودی .

غازی پاشا ایله بجم آرامده نه کبی بر فرق فصل بر اختلاف موجود اولناسی ایسته بولر؟ سزی تأمین ایتدیکم، قدهیا بوبله برشی موجود دکدر .

خلیفه حضرتلری زيارت و رأفت پاشا ایله بولوشم، قوبوشم مسئلهلرینه کلنجه، بن استانبول معونیم. خلیفه حضرتلری خلیفه مسلمیندر. کندیسی زيارت ایله مک کناهدیر، بوقه خلیفه حضرتلری کیمسه ایله کوروشمکن منعی ایدلشد؟ رأفت پاشا بکرمی بش سنهک آرزداشدر، همده قردهش کبی بوبوش برز آرزداش. هر وقت او بجم اومه کلیر، بنده اونک اوبنه کیده رم .

محرمز متعاقباً رؤف بکدن عموم عمله برلننک ریاست فخریه سی قبول ایدوب ایتیه جکنی صورمشدر. رؤف بك:

« عمله طرفندن وقوع بولان مراجعت هنوز جواب و برمه دم. کندیلمی ایله برکره کوروشه جکه و نه ایسته دکلری حقدی ایضاحات آله جفم. جوابی و برمشدر .

میلان، قایستلرک (اقتداری - فوق الماده یلیلا (پاشا مو. پاش صکره کلپساکک تأمین ایلا حکومتا ایله دیکا ضابطه معلولا محافظا ایدل و او